

Brede welvaart en maximaal maatschappelijk surplus

De recent door de commissie Jacobs (CvTE, 2019) herziene vwo-syllabus die in 2023 voor het eerst zal worden geëxamineerd, verbreedt het welvaartsbegrip naar subjectieve behoeftebevrediging van alle schaarse goederen. In lijn met de door Jacobs herziene vwo-syllabus breidt deze bijdrage in TEO het marktsurplus uit naar het maatschappelijk surplus. Daarin tellen niet alleen de surplusen van marktpartijen mee, maar ook die van andere belanghebbenden.

Neoklassieke versus klassieke traditie

We beschrijven eerst de neoklassieke benadering omdat die tot voor kort dominant was in de economische wetenschap. Recente wetenschappelijke en maatschappelijke ontwikkelingen leiden echter tot steeds meer belangstelling voor het oudere en bredere klassieke begrip van welvaart. Dit heeft zich ook vertaald in de herziene vwo-syllabus.

De neoklassieke traditie. De neoklassieke benadering leidt waarden af uit geobserveerde keuzes. Deze benadering staat ook wel bekend als *revealed preference*. De neoklassieken benutten in de traditie van Hayek (1945) de capaciteit van de markt om informatie te genereren over wat mensen waardevol vinden: ze kunnen zich beperken tot objectieve, empirische gegevens over feitelijk marktgedrag en hebben geen subjectieve, normatieve waarderinginformatie nodig.

Aan de *revealed preference* benadering van de neoklassieken kleven ook nadelen. Zo is de neoklassieke traditie gebaseerd op sterke veronderstellingen over menselijk gedrag: mensen maken rationele keuzes en doen dus wat voor hen het beste is. Als een doelmatig samenwerkingsplatform zijn markten bovendien een coöperatief spel zonder externe effecten.

De prijzen die vragers op de markt willen betalen, de zogenoemde betalingsbereidheid, zijn daarom een goede maatstaf voor de extra welvaartsopbrengsten verbonden aan handel. Op dezelfde manier meten de prijzen die aanbieders op de markt vragen, de zogenoemde leveringsbereidheid, de welvaartskosten van extra handel. Zolang de betalingsbereidheid de leveringsbereidheid overtreft, liggen de marginale

maatschappelijke opbrengsten boven de marginale maatschappelijke kosten en leidt extra handel dus tot extra welvaart.

De klassieke traditie. In de klassieke traditie ligt het causale verband tussen waarden en keuzes andersom. Terwijl de neoklassieken de waarden afleiden uit feitelijk gedrag, staan in de normatieve benadering van de klassieken de ethische waarden voorop en bepalen die normatieve waardeoordelen optimaal gedrag. Dat optimale gedrag hoeft niet aan te sluiten bij het feitelijke gedrag.

De voor- en nadelen van de klassieke traditie zijn precies tegengesteld aan die van de neoklassieke traditie. De klassieke traditie vraagt om subjectieve, normatieve informatie over wat mensen waardevol vinden in plaats van alleen objectieve gedrags- en prijsinformatie, zoals in de neoklassieke benadering. Tegenover het nadeel van de moeilijkere meetbaarheid, staat als voordeel dat de klassieke benadering niet gebaseerd is op restrictieve veronderstellingen over rationeel gedrag en goed werkende markten. Deze benadering laat dus een breder welvaartsbegrip toe.

Door de opkomst van de gedragseconomie staat de veronderstelling van rationaliteit die ten grondslag ligt aan de neo-klassieke benadering steeds meer onder druk. Daardoor wint de klassieke traditie aan populariteit. Een andere reden voor de wederopstanding van de klassieke traditie is de toegenomen maatschappelijke aandacht voor allerlei vormen van marktfalen.

Denk bijvoorbeeld aan klimaatverandering, maar ook de groeiende onvrede over de verschillen in inkomen en vermogen. Mede als gevolg van deze maatschappelijke trends pleiten velen (zoals bijvoorbeeld werkgeversorganisatie VNO-NCW) voor brede welvaart. Ook heeft het Centraal Bureau voor de Statistiek een monitor brede welvaart ontwikkeld waarbij allerlei waarden worden gemeten die niet op de markt gevalueerd worden.

Marktsurplus en maatschappelijk surplus

Huidige examenprogramma. Het huidige examenprogramma, ontworpen door de commissie Teulings in 2005, verbreedde het welvaartsbegrip in het vwo-curriculum van de som van alle inkomens (het nationaal inkomen) naar de som van de surplussen van alle marktpartijen. Dit programma gaat in domein D3.6 uit van het marktsurplus als indicator van maatschappelijke welvaart.

Het marktsurplus is de som van de surplussen van vragers en aanbieders op de markt. Deze som wordt gemeten als het oppervlak tussen aan de ene kant de vraagcurve als de feitelijke betalingsbereidheid van vragers op de markt en aan de andere kant de aanbodcurve als de feitelijke leveringsbereidheid van de aanbieders op de markt.¹ Deze maatstaf baseert welvaart dus op geobserveerd marktgedrag en sluit daarmee aan bij het smalle welvaartsbegrip uit de neo-klassieke school.

Dit verklaart de kritiek van Heertje en Schöndorff (2005) op het surplusbegrip van de commissie Teulings. Zij beargumenteerden dat het surplus alleen

Leeswijzer

Deze bijdrage is als volgt georganiseerd. Paragraaf 1 beschrijft twee benaderingen in het economisch denken over welvaart: de neoklassieke school die welvaart baseert op geobserveerd, feitelijk gedrag en de oudere, klassieke school die een breder welvaartsbegrip gebruikt.

Paragraaf 2 laat zien dat de herziene vwo-syllabus een breder welvaartsbegrip voorstaat. In lijn met dat bredere welvaartsbegrip verbreedt paragraaf 2 het surplusbegrip tot de som van de surplussen van alle belanghebbenden, het zogenoemde maatschappelijk surplus. Maar het meten van dat surplus vereist wel normatieve waarderingsinformatie. Er kan niet langer worden volstaan met de feitelijke betalings- en leveringsbereidheid afgeleid uit geobserveerd marktgedrag.

Paragraaf 3 toont aan dat een groter maatschappelijk surplus ten koste kan gaan van het marktsurplus: de som van de surplussen van de vragers en aanbieders op de markt. Als een overheid de som van het consumenten- en producentensurplus verkleint, hoeft dat dus niet ten koste te gaan van brede welvaart.

Paragraaf 3 onderzoekt ook hoe alle belanghebbenden belang kunnen krijgen bij het maximeren van het maatschappelijke surplus. De mogelijkheid belangenconflicten te elimineren door belangen uit te ruilen rechtvaardigt het gebruik van het maatschappelijk surplus als maatstaf voor de doelmatigheid van samenwerking.

een valide welvaartsmaatstaf is als markten goed functioneren en pleitten daarom voor een breder welvaartsbegrip.

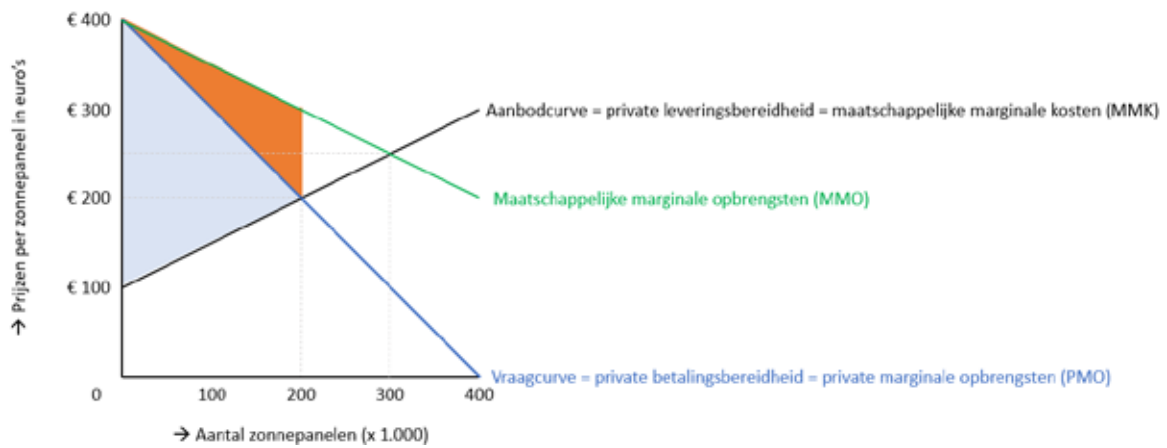
Hoewel Teulings waarschijnlijk een breed surplusbegrip beoogde, waarin ook waarden tot uiting kunnen komen die niet in de feitelijke betalingsbereidheid en de feitelijke leveringsbereidheid op de markt terugkomen, laat Simonse (2019) zien dat de vrees van Heertje is bewaarheid dat het vwo-onderwijs het surplusbegrip op een smalle neo-klassieke manier zou interpreteren.

De markt voor zonnepanelen

Nieuwe examenprogramma. De herziene syllabus die in 2023 voor het eerst zal worden geëxamineerd, kiest expliciet voor een breder welvaartsbegrip door examenterm D3.6 te schrappen en in domein H3.1 een normatieve definitie van welvaart te introduceren, namelijk de behoeftebevrediging van schaarse goederen. Figuur 1 illustreert hoe het surplusbegrip kan worden verbreed in lijn met het bredere welvaartsbegrip uit de herziene syllabus. Deze figuur betreft de markt voor zonnepanelen.

Naast de blauwe vraagcurve die de feitelijke, private betalingsbereidheid op de markt representeert, is er in figuur 1 een aparte groene curve die de marginale maatschappelijke opbrengsten beschrijft. Deze groene lijn staat voor de potentiële betalingsbereidheid van alle belanghebbenden in de maatschappij, de zogenoemde maatschappelijke betalingsbereidheid. Het onderscheid tussen de potentiële betalingsbereidheid van alle belanghebbenden en de feitelijke betalingsbereidheid van de marktdeelnemers valt samen met het onderscheid tussen brede welvaart uit de klassieke school en een smaller welvaartsbegrip.

Figuur 1. Het marktevenwicht op de markt voor zonnepanelen.

In figuur 1 ligt de feitelijke betalingsbereidheid van consumenten op de markt onder de potentiële betalingsbereidheid van alle belanghebbenden. Met andere woorden: de consumenten op de markt onderschatten de maatschappelijke opbrengsten van zonnepanelen. De positieve externe effecten van zonnepanelen op het collectieve goed (het milieu) worden niet op de markt gewaardeerd. Het verschil tussen de groene en blauwe curve is dus niet gebaseerd op marktgedrag, maar op aparte, normatieve informatie over de waarde van het collectieve goed milieu. Het rode oppervlak in figuur 1 meet het totale surplus dat derden genieten in het marktevenwicht als gevolg van de positieve externe effecten. De som van het surplus van de marktpartijen (het blauwe oppervlak in figuur 1 dat de som van het consumentensurplus en producentensurplus weergeeft) en dit zogenoemde externe surplus is het maatschappelijk surplus in het marktevenwicht.

‘Dat vraagt wel dat de overheid beschikt over waarderingsinformatie over het collectief goed, anders kan het middel erger worden dan de kwaal.’

Het maatschappelijk surplus is een breder welvaartsbegrip dan het marktsurplus. Als de som van surplusen van *alle* gezinshuishoudens in de *hele* samenleving, telt het maatschappelijk surplus namelijk niet alleen de waarden mee die de transactiepartijen op de markt waarderen, maar ook andere belangen die niet meegewogen worden in het gedrag van vragers en aanbieders op de markt.

Maatschappelijk optimum

Het maatschappelijk optimum wordt in figuur 1 gevonden bij het snijpunt van de groene maatschappelijke vraagcurve (als maatstaf voor de maatschappelijke marginale opbrengsten) met de zwarte aanbodcurve (als maatstaf voor de maatschappelijke marginale kosten).

Het marktsurplus in het maatschappelijke optimum is kleiner dan in het marktevenwicht. Het blauwe driehoekje (het oppervlak B) in figuur 2 staat voor

het verlies aan marktsurplus in het maatschappelijke optimum vergeleken met het marktevenwicht. Dit driehoekje meet het verschil tussen de private kosten en private opbrengsten voor de transacties waarvoor de private kosten de private opbrengsten overtreffen.

Daar staat echter een groter extern surplus tegenover, namelijk de som van de groene driehoek (oppervlak A) en de blauwe driehoek (oppervlak B) in figuur 2. Dit externe surplus meet de extra winst voor het milieu in het maatschappelijke optimum ten opzichte van het marktevenwicht, namelijk het verschil tussen de maatschappelijke en private opbrengsten als gevolg van extra productie van zonnepanelen.

Omdat de winst van het externe surplus (A+B) groter is dan het verlies aan marktsurplus (B), stijgt het maatschappelijk surplus in het maatschappelijke optimum vergeleken met het marktevenwicht.

De groene driehoek in figuur 2 (oppervlak A) meet deze winst in het maatschappelijk surplus als het verschil tussen de winst in het externe surplus en het verlies in marktsurplus. Deze driehoek staat voor het extra oppervlak tussen de groene MMO-lijn en de zwarte MMK-lijn dat in het maatschappelijke optimum wordt gerealiseerd ten opzichte van het marktevenwicht.

Deze benadering waarbij ook waarden worden meegenomen die niet in de feitelijke betalingsbereidheid op de markt tot uiting komen corrigeert het misconcept dat Simonse (2019) identificeert: overheidsingrijpen verlaagt de welvaart omdat dat ingrijpen het marktsurplus verlaagt. Als de markt faalt bij het organiseren van samenwerking, dan laat onze benadering zien dat de overheid de welvaart (gemeten door het maatschappelijk surplus) kan vergroten, ook al verlaagt de overheidsinterventie het marktsurplus.

Dat vraagt wel dat de overheid beschikt over waarderingsinformatie over het collectief goed, anders kan het middel erger worden dan de kwaal. Door het marktfalen levert de markt deze informatie over de waardering van het collectieve goed namelijk niet.

Het verschil in figuur 2 tussen de winst van externe partijen (A+B) en het verlies voor marktpartijen (B) impliceert een belangenconflict. Dit belangenconflict

kan worden verholpen door de marktpartijen te compenseren voor de extra productie in het maatschappelijke optimum.

De maatschappelijke winst als gevolg van een beter milieu (A+B) is namelijk groot genoeg om de private partijen te compenseren voor hun extra kosten (B) in het maatschappelijke optimum. Deze compensatie elimineert belangenconflicten: zowel degenen die profiteren van een schoner milieu als de marktpartijen winnen welvaart.

Dit voorbeeld laat zien hoe instituties, zoals bijvoorbeeld de overheid of sociale normen, een ruil kunnen bereiken die op de markt niet tot stand komt. Het elimineren van belangenconflicten door ruil is het hart van economie als samenwerkingskunde: door belangen uit te ruilen kunnen alle partijen winnen. Dat rechtvaardigt het maatschappelijk surplus – de ongewogen som van de surplussen van alle belanghebbenden – als maatstaf voor de doelmatigheid van de samenwerking.

Conclusies

Deze bijdrage heeft laten zien dat het ongewogen surplus van alle belanghebbenden kan worden verzoend met het bredere welvaartsbegrip uit de herziene vwo-syllabus. Dit bredere surplus vereist geen sterke veronderstellingen over rationeel en coöperatief gedrag op de markt.

Het bredere welvaartsbegrip vraagt wel normatieve waarderingsinformatie bovenop de feitelijke betalings- en leveringsbereidheid op de markt. We kunnen oordelen over wat waardevol is niet alleen overlaten aan de markt. Er is meer informatie nodig om te kunnen bepalen wat bredere welvaart is, zoals bijvoorbeeld de indicatoren in de monitor brede welvaart van het CBS. Daarbovenop vereist het berekenen van het maatschappelijke surplus normatieve waarderingsinformatie over de potentiële betalingsbereidheid en leveringsbereidheid. Alleen zo kunnen de verschillende componenten van brede welvaart worden opgeteld.

Deze extra normatieve informatie komt bijvoorbeeld naar voren in het herziene examendomein H3.2. Om het maatschappelijk surplus als gevolg van een gelijkere inkomensverdeling te kunnen berekenen zijn de normatieve gewichten nodig die burgers toekennen aan de inkomens van verschillende groepen.

Door het surplusbegrip te verbreden van marktsurplus naar maatschappelijk surplus, nemen we het bezwaar weg van Heertje en Schöndorff tegen het surplusbegrip in het vwo-curriculum: ook als de markt faalt, kan het maatschappelijk surplus benut worden als brede welvaartsmaatstaf. Door het maatschappelijk surplus in plaats van het marktsurplus te benutten als indicator voor de welvaart, nemen we ook het misconcept weg dat overheidsinterventie de welvaart altijd verlaagt.

We hebben ons beperkt tot één type van marktfalen, namelijk collectieve goederen. Maar ook andere vormen van marktfalen kunnen met dezelfde didactiek worden behandeld. In alle gevallen van marktfalen gaat het om een kwetsbaar belang dat op de markt onvoldoende wordt gewaardeerd. Naast het collectieve belang (zoals in dit artikel) kan dit het private belang van een partij zijn die informatie of rationaliteit ontbeert of lijdt onder marktmacht van anderen. Het waarderen van dat kwetsbare belang vraagt dan wel extra informatie bovenop de feitelijke betalingsbereidheid en leveringsbereidheid op de markt.

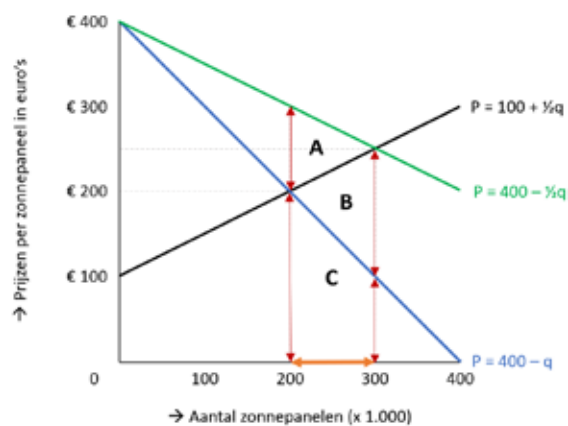
Appendix

Voor gebruik in de klas staan we in deze appendix uitgebreider stil bij de surplusanalyse die aan de hand van in figuur 2 uit de doeken is gedaan. De onderstaande figuur 3 voegt hier ter verduidelijking en gebruik in de klas algebra aan toe.

In het maatschappelijke optimum worden er 300.000 zonnepanelen verhandeld, 100.000 *meer* dan in het marktevenwicht. De (onder)productie die in figuur 3 met de dubbele, oranje pijl wordt beschreven is vanuit maatschappelijk perspectief gewenst omdat de maatschappelijke baten de maatschappelijke kosten overtreffen: $ABC > BC \rightarrow 275 \times 100.000 > 225 \times 100.000 \rightarrow \text{€ } 27,5 \text{ miljoen} > \text{€ } 22,5 \text{ miljoen}$.

Het maatschappelijke surplus stijgt dus met $ABC - BC = A \rightarrow 27,5 - 22,5 = \text{€ } 5 \text{ miljoen}$ als de productie stijgt van het marktevenwicht naar het maatschappelijke optimum. De marktpartijen zien echter geen brood in deze productie-uitbreiding omdat de baten voor de marktpartijen onder de kosten voor de marktpartijen liggen: $C < BC \rightarrow 150 \times 100.000 < 225 \times 100.000 \rightarrow \text{€ } 15 \text{ miljoen} < \text{€ } 22,5 \text{ miljoen}$.

Het marktsurplus verandert dus met $C - BC = -B \rightarrow 15 - 22,5 = -\text{€ } 7,5 \text{ miljoen}$ als de productie stijgt van het marktevenwicht naar het maatschappelijke optimum. Omdat het surplus van de partijen buiten de markt harder stijgt ($AB = 125 \times 100.000 = \text{€ } 12,5 \text{ miljoen}$) dan dat van de marktpartijen daalt ($B = \text{€ } 7,5$

Figuur 3. Grafisch-algebraïsche analyse.

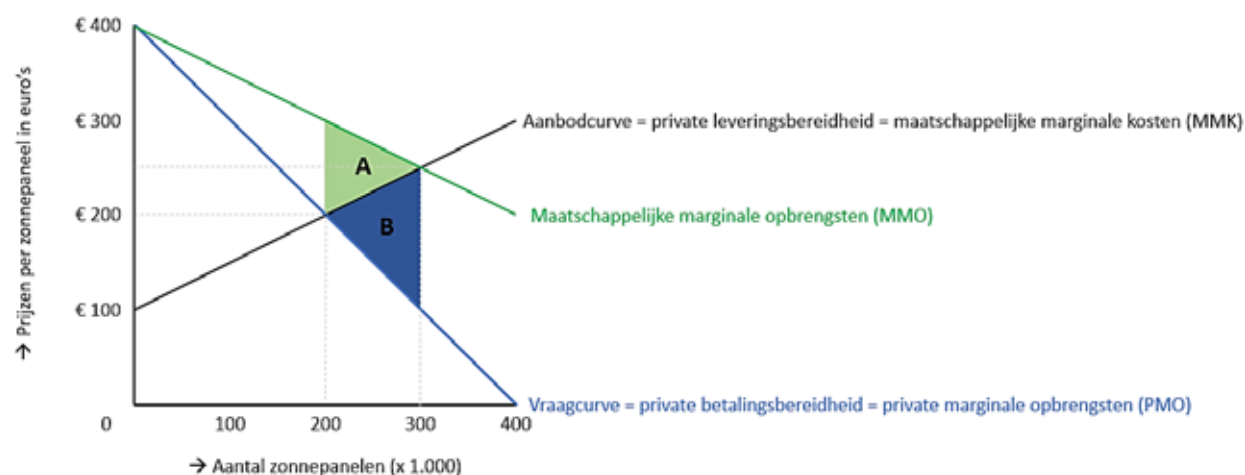
miljoen) zijn er in principe voldoende middelen om de marktpartijen te compenseren zonder dat anderen er op achteruit hoeven te gaan.

Literatuur

- CvTE, 219. *Verantwoording Syllabus Economie 2023*.
 Jacobs, B., 2019., *Surplus en Welvaart, Tijdschrift voor economisch Onderwijs*, 12-17.
 Hayek, F.A., 1945. *The use of knowledge in society, The American Economic Review*, 35, 519-530.
 Heertje, A., en R. Schöndorff, 2005. *Professoren hoog te paard, Tijdschrift voor economisch Onderwijs*, 2, 72-74.
 Simonse, T., 2019. *Twee misconcepten over welvaart en surplus in de klas, Tijdschrift voor economisch Onderwijs*, 18-19.
 Teulings, C.N., 2005. *The wealth of education: herziening programma economie voor de tweede fase. Advies van de commissie-Teulings II*.

Noot

- 1 *In theorie vraagt dit om gecompenseerde vraag- en aanbodcurves: het marktgedrag moet dus worden geschoond zijn van inkomenseffecten. De oppervlakte tussen de feitelijke vraag- en aanbodcurves is gelijk aan welvaart als er geen inkomenseffecten zijn. Zie voor de exacte voorwaarden, Jacobs (2019).*

Figuur 2. Van marktevenwicht naar maatschappelijk optimum.